

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ЧИННИК ДУХОВНО-ПРАКТИЧНОГО ОСВОЄННЯ ДІЙСНОСТІ

Ураховуючи багатоаспектний характер проблем довкілля найбільш важливим на сучасному етапі у формуванні природоохоронних цінностей і орієнтацій, розкритті взаємовідношень людини і природи є екологічне виховання. Розглядаються питання ціннісно-орієнтованого навчання та компетентності педагога.

Taking into account multidimensional character of problems of environment most essential on the modern stage in forming of nature protection values and orientations, opening of mutual relations of man and nature there is ecological education. The questions of the valuable focused teaching and competence of teacher are examined.

Пошук та визначення цінностей освіти й виховання в умовах сучасної цивілізації зумовлено потребами суспільства, оскільки існує реальна загроза проголошення шкідливих цінностей істинними за відсутності нових [2]. Від того, які цінності стають значущими для особистості й визначають її життєві цілі, поведінку, вчинки, а також від її здатності цілеспрямовано досягати поставлених завдань, скеровувати розвиток своїх здібностей відповідно до обраних ідеалів, залежить спрямованість особистості, зміст її життєвого шляху. Саме особистість організовує й регулює свій життєвий шлях. Вона не реагує пасивно й механічно на зовнішні впливи, а виявляє власне ставлення до різних сфер буття й самостійно приймає рішення, що змінюють напрям і процес її життєвого шляху. Так, Т.І. Левченко [1] вважає, що на перший план гуманітарних та соціальних наук сьогодення виводить проблему цінностей та ідеалів, теорії й практики виховання [2].

Ураховуючи багатоаспектний характер проблем довкілля, найбільш важливим на сучасному етапі у формуванні природоохоронних цінностей і орієнтацій, розкритті взаємовідношень людини і природи, є екологічне виховання.

Екологічне виховання – це неперервний процес навчання, виховання, самоосвіти, накопичення досвіду і розвитку особистості, спрямований на формування ціннісних орієнтацій, норм поведінки і спеціальних знань щодо збереження навколишнього середовища і природокористування, реалізованих в екологічно грамотній діяльності [3].

Грунтовному вивченню проблем екологічного виховання та освіти були присвячені праці багатьох українських педагогів. Філософські питання екологічного виховання розглянуто у працях М.І. Хилько [4], М.М. Кисельова [5], В.С. Крисаченка [6] Г.П. Пустовіта [7] та ін. Екологічне виховання студентів вищих навчальних закладів відображено в працях О.П. Мітрасової [8], Н.А. Негруци [9] та О.В. Плахотник [10]. На взаємозв'язок естетичного, морального, екологічного звернула увагу В.О. Скребеш [11] та О.Л. Пруцакова [12]. Теоретико-методологічні основи екологічного виховання у школі відображаються в працях П.П. Бачинського [13], І.Г. Павленко [14], С.М. Старовойт [15] та ін. Споживацькому відношенню людини до навколишнього середовища та його наслідкам присвячені роботи Г.О. Білявського [16]. Формування активної екологічної позиції підростаючого покоління розкрито в дослідженнях О.М. Лазебної [17], О.В. Крюкової [18], С.В. Сапожникова [19], Н.В. Немченко [20] та ін.

Серед провідних результатів досліджень слід вказати на обумовленість екологічної освіти наявністю або відсутністю в певні періоди розвитку суспільства суспільного екологічного світогляду, які піднімаються у працях В.Г. Кременя [21] та В.С. Крисаченка [6]. Теоретичні та методичні засади системи екологічної освіти і виховання учнів у процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу ґрунтовно осмислювались у дослідженнях С.В. Шмалей [22]. Питання оптимізації та гармонізації взаємовідносин суспільства та

природи, стратегічні напрямки та засоби її подолання шляхом залучення та інтеграції екологічних дисциплін розкриваються в працях О.І. Салтовського [3].

Отже, *актуальність* проблеми зумовлена необхідністю вирішення питань виховання та всебічного розвитку підрастаючого покоління, залучення її до створеної людством системи цінностей та пріоритетів.

Об'єкт дослідження: природоохоронні ціннісні орієнтації та їх вплив на моральну позицію особистості щодо охорони навколишнього середовища.

Предмет дослідження: педагогічні умови виховання ціннісного ставлення учнів.

Мета дослідження полягає у вивченні напрямків формування екологічних ціннісних орієнтацій як духовно-практичного освоєння дійсності педагогічними працівниками в процесі екологічного виховання.

Відповідно до об'єкта, предмета і мети були поставлені такі *завдання*:

- вивчити та проаналізувати літературні джерела з проблем формування ціннісних орієнтацій у системі екологічного виховання;
- з'ясувати найголовніші ознаки ціннісно-орієнтованого навчання у процесі організації екологічного виховання;
- узагальнити вплив формування екологічних ціннісних орієнтацій на розвиток екологічних компетенцій особистості.

Одним із найактуальніших завдань екологічного виховання є формування у природокористувачів, кожного громадянина і у суспільства в цілому стійких установок на раціональне природокористування, вміння бачити за вирішенням окремих проблем віддалені екологічні наслідки втручання в природні процеси, почуття відповідальності перед нинішніми та майбутніми поколіннями за вплив власних дій на здатність природи бути середовищем існування людини.

Рівень освіти, виховання, інтелектуальний та моральний потенціал народу залежить від вихованості, освіченості, морального та інтелектуального рівня розвитку вчителя. Цінність сучасного вчителя полягає не в транслюванні знань, а в тому, що його моральна позиція має величезний вплив та значення. Особистість вчителя, його майстерність є головними складовими професії [23].

Екологічне виховання не повинне зупинятися на стадії простої поінформованості, а виходити на складні й вічно проблематичні процеси цілеспрямованого формування особистості. На цьому шляху багато залежить від доступності та якості екологічної інформації, способів її подачі та спрямування. Важливою стає здатність учителів змінюватися, активно діяти, швидко приймати рішення, самовдосконалюватися, саморозвиватися впродовж усього життя. Для формування екологічної компетентності під час організації навчально-виховного процесу доцільне впровадження різноманітних ігрових, рольових, інтерактивних, проектних та інших ефективних методів навчання та виховання [3].

Навчальна екологічна компетентність передбачає, що учень вміє:

- застосовувати різноманітні стратегії навчання;
- мислить критично, вміє аналізувати й оцінювати хід своїх думок і дій, критично приймає рішення стосовно будь-яких думок чи поглядів;
- здатний аргументовано дискутувати;
- може проводити та презентувати дослідницьку роботу чи проект.

Готуючись до уроку, вчитель має проаналізувати, які саме методи для певного навчального матеріалу найдоцільніше використати для розвитку в учнів екологічної свідомості (лекції, семінари, диспути, творчі майстерні, екскурсії, імітаційні ігри). Принципи педагогічного управління емоційним і раціональним сприйняттям природи, застосуванням елементів гри, сформульовані В.О. Сухомлинським, педагогічні ідеї якого є неоціненним здобутком у теорії і практиці екологічної освіти й виховання [24].

Необхідно пам'ятати, що в процесі своєї діяльності особистість у певній формі повертає суспільству те, що вона в процесі свого формування одержала від нього і зробила своєю природою. Саме з цієї точки зору екологічне виховання є важливим кроком на шляху

формування нового ставлення до природи, біосфери в цілому, а отже і до самої людини. У процесі екологічного виховання потрібно закладати в свідомість переконання, що все в нашому житті – від економіки до суспільної свідомості і культури – так чи інакше пов'язане екологією, з умінням поліпшувати навколишнє середовище [6].

Екологічна свідомість повинна ґрунтуватися на високоморальному принципі: “Природа – це мати, я її оберігаю не тому, що вона мені буде потрібна в майбутньому, не тому, що я можу її “доїти”, насолоджуватись нею, а тому, що я її частина, я рівний їй у цьому розумінні, і тому, що вона в цьому розумінні вища за мене: я знаходжусь у ній не для того, щоб користуватися нею, володіти нею, господарювати в ній, а для того, щоб злитися з нею й у своєму власному житті, й у житті своїх дітей і нащадків”. Екологічне виховання, спрямоване на формування саме такої установки, ми можемо розглядати як суттєвий чинник формування екологічної культури, що визначає норми поведінки людини стосовно природи. [25].

Формування особистості поза світом природи неможливе. Перші уроки пізнання природи дитина одержує від батьків у ранньому дитинстві. І як сказав великий український педагог В.О. Сухомлинський “... коли добрі почуття не виховати в дитинстві, їх ніколи не виховати, бо істинно людське в душі людини стверджується одночасно з пізнанням світу” [24].

Духовно-практичне освоєння дійсності – суть світогляду, універсальна форма самосвідомості й самовизначення людини в системі суспільної життєдіяльності та природному світі. До світогляду належать узагальнені уявлення про світ і саму людину, про духовні цінності та сенс її життя, ставлення людини до довкілля, історичну долю та майбутнє людства. Це – система поглядів, переконань, принципів, смислосназначених цінностей, норм та ідеалів особистості. І саме такий спосіб ставлення до дійсності – духовно-практичний – нині зазнає потужної екологізації. Цей процес має такі головні виміри:

- 1) утвердження аксіологічної самодостатності (тобто їхньої цінності) системи традиційних регулятивів відносин людини з природним довкіллям;
- 2) застосування інноваційних моделей ставлення до довкілля, спричинених цивілізаційним поступом;
- 3) комунікативний обмін світоглядно-екологічними надбаннями між різними культурами, верствами населення й формування системи універсальних, глобальних норм та ідеалів відповідного спрямування [6].

Реалізуючи природоохоронну цілеспрямованість своєї професії, вчитель як вихователь і організатор навчального процесу не обмежується оцінкою навченості учнів, а стимулює їхні особисті досягнення. Найголовнішими ознаками ціннісно-орієнтованого навчання є багатоваріантність методик, уміння організувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіх засобів цінності і гідності дитячої особистості. Потрібно зазначити, що ціннісні орієнтації – надзвичайно важливий компонент структури особистості.

Під ціннісними орієнтаціями як компонентами спрямованості особистості взагалі та майбутнього фахівця-педагога треба розуміти матеріальні та духовні цінності, які викладач приймає та розділяє внутрішньо, схильність до сприйняття умов життя та діяльності в їх суб'єктивній значущості. Іншими словами, ціннісні орієнтації педагога розуміються як вибіркове ставлення людини до матеріальних та духовних цінностей, що визнаються нею в якості стратегічних життєвих цілей та загальних світоглядних орієнтирів [26].

Ураховуючи те, що мета освіти на сучасному етапі не в тому, щоб учень запам'ятав певну суму знань і відтворив її на іспитах, а в тому, щоб він усвідомив, яку цінність особисто для нього дані знання представляють, яке майбутнє йому забезпечує навчальна діяльність, екологічну освіту слід включити в процес викладення всіх дисциплін. Потрібна інтеграція всіх навчальних предметів. У кожному з них закладений свій екологічний потенціал. Виявити його і змусити працювати – завдання викладачів усіх дисциплін. “Усеприсутність екологічних аспектів практично в усіх дисциплінах, що викладаються в школі і вузі, хоча

дещо й утруднює “дидактичну орієнтацію” на екологічну освіту, зате є доброю передумовою для об’єднання раніше розрізнених зусиль педагогів – предметників з метою ефективнішого формування цілісного матеріалістичного світогляду та екологічної культури вихованців” [27].

Ціннісний компонент міждисциплінарного змісту екологічного виховання розкриває:

- екологічні орієнтації людини на різних етапах історії суспільства;
- мету, ідеали, ідеї, що характеризують людину й природу як універсальні цінності;
- поняття економічної оцінки навколишнього середовища, витрат, необхідних на її відновлення й запобігання негативних збитків та втрат.

Міждисциплінарний підхід в області екологічного виховання припускає взаємне узгодження змісту й методів розкриття способів, принципів і законів оптимальної взаємодії суспільства із природою на всіх рівнях екологічних знань, які включають різні навчальні предмети. Для рішення завдань екологічного виховання необхідні міжпредметні зв’язки, які створюють умови для досягнення єдиного виховного результату – формування таких властивостей особистості, як готовність і здатність активно діяти по захисту, відтворенню й поліпшенню навколишнього середовища. Екологічне виховання тільки тоді може бути ефективним, коли різні аспекти його змісту розкриваються у взаємодії всіх шкільних дисциплін [27].

На думку А.К. Маркової, професійна компетентність припускає сформованість у праці вчителя наступних характеристик: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування й особистість. Педагогічна діяльність – це “технологія” праці вчителі, а педагогічне спілкування – це клімат і атмосфера цієї праці, а особистість – ціннісні орієнтації, ідеали, внутрішній зміст роботи вчителя. Ефект виховання у учнів екологічної культури багато в чому обумовлений тим, наскільки екологічні цінності сприймаються педагогом як життєво необхідні і які мотивами він керується у роботі з дітьми. Якщо вчитель у своїй діяльності керується мотивом “змушений”, то ефект варто очікувати низький, якщо ж він спонукуваний мотивом “хочу” або “не можу інакше”, результативність виховання екологічної культури значно зростає [28].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, важливо відзначити, що ефективне формування екологічних ціннісних орієнтацій в учнів сприяє:

- створенню вичерпної інформаційно-культурної бази для забезпечення учнів повноцінними знаннями, навичками й ціннісними орієнтаціями, необхідними для формування особистих основ екологічної культури;
- максимальному розвитку творчих здібностей учнів;
- повноцінному ознайомленню з розмаїтістю живої природи й активному характеру шляхів підтримки цілісності природи;
- демонстрації навичок і вмінь неруйнуючої взаємодії із природою й максимально ефективного використання її ресурсів;
- залученню учнів до спільної екологічно грамотної діяльності у вирішенні різних локальних проблем;
- створенню й підтримці позитивного емоційного настрою при здійсненні учнями зусиль над розвитком власної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Левченко Т.І. Спільні соціально-культурні підходи до розвитку різних педагогічних систем: тези доповідей міжнародного форуму [“Мовна освіта: шлях до євроінтеграції”]; за ред. С.Ю. Ніколаєвої, К.І. Онищенко. – К.: Ленвіт, 2005. – С. 9–10.
2. Слюсаренко Н.В. Виховання учнів у середніх навчальних закладах Великої Британії / Н.В. Слюсаренко, Н.С. Мороз.: Навчальний посібник. – Херсон: Айлант, 2008. – 178 с.
3. Салтовський О. І. Основи соціальної екології: [Навчальний посібник] / Салтовський Олександр Іванович. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 382 с.
4. Хилько М.І. Екологічна культура: стан та проблеми формування / Микола Іванович Хилько. – К.: Знання, 1999. – 36 с.

5. Киселев Н.Н. Мирозрение и экология / Николай Николаевич Киселев. – К.: Наукова думка, 1999. – 130 с.
6. Крисаченко В.С. Екологія. Культура. Політика: концептуальні засади сучасного розвитку / В.С. Крисаченко, М.І. Хилько. – К.: Знання, 2001. – 481 с.
7. Пустовіт Г.П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті / Григорій Петрович Пустовіт // Шлях освіти. – 2002. – № 3. – С. 2–7.
8. Мітрьасова О.П. Формування системи знань з хімічних основ екології у студентів сільськогосподарських спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / О.П. Мітрьасова – К., 2000. – 19 с.
9. Негруца Н.А. Формування екологічного світогляду студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації аграрного профілю у процесі вивчення економічних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / Н.А. Негруца. – К., 2003. – 19 с.
10. Плахотник О.В. Психолого-педагогічні засади ціннісного ставлення особистості до природи // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць. Випуск XII / [Плахотник О.В., Безносюк О.О., Колонкова О.О., Спирина Т.П.] / за загальною редакцією професора В.І. Сенченка. – Слов’янськ: Видавничий центр СДП, 2004. – С. 320–328.
11. Скребец В.А. Экологическая психология: Программа изучения дисциплины. / Скребец Василий Алексеевич. – К.: МАУП, 2000. – 26 с.
12. Пруцакова О.Л. Формування основ екологічної культури учнів 5–8 класів засобами дидактичної гри: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.07 / Пруцакова Ольга Леонідівна. – К., 2002. – 191 с.
13. Бачинський П.П. На шляху створення системи екологічної освіти школярів та студентів / П.П. Бачинський // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 106–112.
14. Павленко І.Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І.Г. Павленко. – Луганськ, 2002. – 20 с.
15. Старовойт С.М. Професійна підготовка фахівців з охорони та захисту навколишнього середовища у вищих навчальних закладах Великої Британії: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.04 / Старовойт Світлана Миколаївна. – К., 2005. – 230 с.
16. Білявський Г. О. Основи екології: підручник / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2004. – 408 с.
17. Лазебна О.М. Формування активної екологічної позиції підлітків: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.07 / Лазебна Ольга Миколаївна. – К., 2004. – 219 с.
18. Крюкова О.В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / О.В. Крюкова. – К., 2005. – 20 с.
19. Сапожников С.В. Екологічне виховання студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації будівельного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / С.В. Сапожников. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с.
20. Немченко Н.В. Формирование экологического мировоззрения старшеклассников лицея медико-биологического профиля: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.07 / Немченко Наталья Владимировна. – К., 2007. – 266 с.
21. Кремень В.Г., Ткаченко В. Україна: шлях до себе: Проблеми суспільної трансформації: навч. пос. [для вузів.] / В.Г. Кремень, В. Ткаченко – К.: Друк, 1999. – 446 с.
22. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С.В. Шмалей. – К., 2005. – 44 с.
23. Пассов Е.И. Культуросообразная модель профессиональной подготовки учителя: философия, содержание, реализация / Е.И. Пассов // Иноземні мови. – 2002. – № 4. – С. 3 – 16.
24. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибрані твори у 5 – ти т. / Сухомлинський Василь Олександрович. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 209 – 396.
25. Заблуждающийся разум: Многообразие венаучного знания. – М.: Политиздат, 1999. – 342 с.
26. Психологический словарь [под общей ред. Ю.Л. Неймера]. – Ростов–на–Дону: Феникс, 2003. – 584 с.

27. Киселев Н.Н. Мирозрение и экология / Николай Николаевич Киселев. – К.: Наукова думка, 1999. – 130 с.
28. Маркова А.К. Психологическая культура учителя / Аэлита Капитоновна Маркова. – М.: Просвещение, 2000. – 37 с.

УДК 37.018.2

В.Ю. Щербина

В.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ ЦІННОСТЕЙ СІМ'Ї

У статті на основі спадщини В.Сухомлинського розглядаються особливості формування сімейних цінностей у дитини у результаті виховання.

In the article on the basis V.Sukhomlynsky's heritage peculiarities of forming the family values of the child in the result of upbringing are considered.

Орієнтація на педагогічні цінності сім'ї значною мірою визначає сьогодні державну політику України в галузі освіти і виховання дітей та молоді. У програмних документах про школу, наукових концепціях сімейного виховання чітко прослідковуються лінії на визнання зростаючої ролі сім'ї у формуванні особистості.

Таким чином, виховання дитини в сім'ї стає одним із природних прав, успішність реалізації якого, з одного боку, гарантується юридичними й економічними законами нашої держави, а з другого, забезпечується результатами наукових і практичних досліджень з питань сімейного виховання, створенням нових технологій виховання дитини в сім'ї.

Уперше в педагогіці В.Сухомлинський обґрунтував неповторну концепцію, яка базується на глибокому психологічному аналізі сімейних відносин, принципах гуманізму, визнанні дитини вищою цінністю, визначив місце сім'ї в цілісному процесі формування особистості, розробив і перевіряв на практиці ідею співдружності сім'ї і школи у вихованні дітей тощо. Його наукові напрацювання, практичний досвід були і залишаються базовими для подальшого розвитку теорії і практики сімейного виховання в Україні.

Розкриття В.Сухомлинським сутності таких понять, як: «цінності сімейного виховання», «педагогічна культура батьків», «проекування людини в сімейному середовищі», «шкільно-сімейне виховання» та ін. дає можливість прослідкувати особливості і тенденції їх розвитку.

Разом з тим, якщо уважно проаналізувати стан освоєння і використання спадщини В.Сухомлинського з питань сімейного виховання, маємо констатувати, що означений аспект науково-практичної діяльності вченого залишається малодослідженим і потребує подальшого вивчення і поцінування, а розроблена ним методика, висновки і рекомендації щодо виховання дитини в сім'ї, формування основних сімейних цінностей в дитини не використовуються належним чином ні в теорії, ні в практиці родинного виховання.

Мета публікації – на основі спадщини В.Сухомлинського дослідити найважливіші цінності сім'ї, які мають сформуватися і усвідомитися дитиною у процесі виховання; довести, що сім'я для дитини – основна цінність, основа для розвитку і становлення її як особистості.

«Сім'я в нашому суспільстві, – писав В.Сухомлинський, – це первинний осередок багатогранних людських відносин – господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних, виховних. Однак могутньою виховною та облагороджуючою силою для дітей вона стає тільки тоді, коли батько і мати бачать високу мету свого життя, живуть в ім'я високих цілей, що звеличують їх в очах дитини» [3: 414]. В.Сухомлинський глибоко досліджує внутрішній світ дитини, закономірності її розвитку, залежність формування її мотивів, потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій від впливу сімейного середовища, зусиль вихователя і вихованців.